

Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları: 32

BAĞIMSIZLIKLARININ 20. YILINDA

**TÜRK
CUMHURİYETLERİ
ve
TÜRKİYE**

Editör: Doç. Dr. Okan YEŞİLOT

ISBN 978-605-62422-4-3

Proje

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi ve Ümraniye Belediyesinin 11-12 Mayıs 2012 tarihlerinde birlikte düzenledikleri "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile İlişkileri Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan tebliğlerin basılması.

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK (Dekan)

Ümraniye Belediye Başkanlığı adına
Hasan CAN (Belediye Başkanı)

Yayımlayan Kurum
Ümraniye Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Tantavi Mahallesi Bosna Bulvarı No:2 Ümraniye
Tel: +90 216 443 56 00/184 • Fax: +90 216 328 47 47
www.umraniye.bel.tr • kultur@umraniye.bel.tr

© 2012, Ümraniye Belediyesi

Kitabın tüm yayın hakları Ümraniye Belediyesine aittir.
Yazılı izin alınmadan hiçbir şekilde kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Baskı: Pelikan Basım

ORTA ASYA VE KAFKASYA BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİNDE YENİ DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA ALFABE DEĞİŞİMİ

Doç. Dr. Erdal ŞAHİN^[1]

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla arka arkaya bağımsızlıklarını ilan eden beş Türk cumhuriyeti - Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan - dünya devletlerince tanınarak ve çeşitli uluslararası örgütlere katılarak çağdaş dünyadaki yerlerini aldılar. Böylece, dünyada iki bağımsız Türk cumhuriyeti -Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti- yanında beş bağımsız Türk cumhuriyeti daha oldu. Bu yeni Türk Cumhuriyetlerinde, bağımsızlıklarından hemen sonra özellikle son yetmiş yılın etkisini taşıyan kültür, ekonomi ve siyaset alanlarında ciddi değişikliklere gidildi. İlk dönemdeki değişiklikler, doğal olarak, yeni bayrağın tespiti, yeni marşın kabulü, yeni paranın basılması, yeni ordunun kurulması gibi bağımsızlığı ifade edici değişiklikler olmuştur.

Bu değişikliklerin yanında, cumhuriyetlere adını veren halkların dillerinin yeni cumhuriyetlerde hâkim kılınması da önemli kültürel ve siyasi gelişmelerden biri oldu. Bağımsızlığın ilanından sonra Azerbaycan'da Azerbaycan Türkçesi, Özbekistan'da Özbek Türkçesi, Türkmenistan'da Türkmen Türkçesi tek başlarına resmî dil kabul edildi. Kazakistan ve Kırgızistan'da ise kendi dilleriyle birlikte Rusça hâlâ resmî dil statüsünde bulunmaktadır. Kazakistan ve Kırgızistan'da da son yıllarda Rusçanın resmî dil olarak kullanılmasını kısıtlayan ciddi kararlar alınmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde, konuşmada ve kısmen

[1] Marmara Üniversitesi

basın-yayın ve eğitim-öğretimde kullanılan yerel Türk yazı dillerinin yeni cumhuriyetlerde bugün her alanda kullanımı ve yaygınlaştırılması büyük adımlarla ilerlemektedir. Bu ülkelerde Rusça yer adlarının Türkçeleriyle değiştirilmesi, devlet televizyonlarının yerel Türk yazı dilleriyle yayın yapması, ana dilde eğitim-öğretimin yaygınlaştırılması ve hatta devlet başkanlığı seçiminde yerel halkın dilinin bilinmesinin şart koşulması bu alanda yapılan, önemli uygulamalardır.¹

Yeni Türk Cumhuriyetlerinde önemli dil politikalarından birisi de dilin yazısının değiştirilmesi, yani Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş olmuştur. Yazı değiştirme dilsel bir gereklikten öte, siyasi bir tercihtir. Bağımsızlık sonrasında Türk dünyası aydınları, Stalin döneminde unutturularak üzeri örtülen ortak alfabe düşüncesini² gün ışığına çıkarırlar ve bu yolda yeniden çalışmalara başlarlar. Bu dönemde, Türk dünyasında basın ve yayım organlarında alfabe tartışmaları başlar. Geçmişte Türk dilinin yazımında kullanılan Latin, Kiril, Arap ve hatta Göktürk alfabeleri bu tartışmaların konusu olur.³ Latin alfabesini savunanlardan bir kısmı, 1928-1940 yılları arasında Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarının kullandıkları ortak Latin alfabesine geri dönülmesini, bir kısmı buna yeni ekler yapılmasını, diğer bir kısmı ise Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki kültürel alandaki iş birliğini kolaylaştıracağı düşüncesiyle, Türkiye'de kullanılan Latin alfabesi esa-

¹ Orta Asya ve Kafkasya bağımsız Türk cumhuriyetlerindeki dil politikaları için bk. J. M. Landau - B. Kellner-Heinkele, *Yazıkovaya Politika v Musulmanskih Gosudarstvah – Bıvşih Sovetskikh Soyuznih Respublikah*, çev. Svetlana Çervonnaya, Moskova 2004; Emine Gürsoy-Naskali, "Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Dil Politikaları", *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Erdal Şahin, Haarlem 2002, s. 55-62; Büşra Ersanlı Behar, "Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'da Eğitim ve Kültür Politikaları", *Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan*, ed. Büşra Ersanlı Behar, Ankara 1994, s. 143-220; Bilgehan Atsız Gökdağ, "Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü", *Türkler*, C. 19, Ankara 2002, s. 69-87.

² Stalin döneminde Sovyetler Birliği Türk yazı dillerinin birbirinden farklı Kiril alfabesine geçirilmesi konusunda bk. Betül Aslan, "Sovyet Rusya Hâkimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak 'Birleştirilmiş Türk Alfabesi'nden 'Rus Kiril Alfabesi'ne Geçirilmesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum 2009, s. 357-374; Erdal Şahin, "Stalin Dönemi Siyasetinin Kazan Tatar Türkleri Kültürüne Etkileri", *Stalin ve Türk Dünyası*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Liaisan Şahin, İstanbul 2007, s. 233-244; Oğuz Doğan, "Stalin Döneminde Kazak Alfabesi", *Stalin ve Türk Dünyası*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Liaisan Şahin, İstanbul 2007, s. 245-265.

³ Türk dilinin yazımı için geçmişten bugüne kullanılan alfabeler için bk. Muharrem Ergin, "Türklerde Yazı ve Alfabeler", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 2, Ankara 1992, s. 259-290; Talat Tekin, *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, İstanbul 1997; Hatice Şirin User, *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara 2006.

sında, birkaç harf ilavesi ile yeni alfabe teşkilini teklif eder.⁴ 1927'den itibaren ortak Latin alfabesine geçme kararı alan Sovyet Türk Cumhuriyetlerine 1928'de büyük bir özveriyle Latin alfabesine geçerek katılan Türkiye Cumhuriyeti⁵, yeniden Latin alfabesinde yazı birliği oluşturma konusunda aynı özveriyi bağımsızlıklarından sonra Türk Cumhuriyetlerinden bekler. Üstelik Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin alfabe değiştirmesini engelleyecek ya da yönlendirecek haricî bir güç bulunmamaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinde Latin alfabesine geçme konusunda ve geçilecekse yeni alfabenin harfleri üzerinde tartışmalar devam ederken, Türkiye'de ilk olarak 18-20 Kasım 1991 tarihinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu düzenlenir. Bu önemli sempozyuma Türk dünyasının çeşitli bölgelerinden dil ve edebiyat bilginleri katılırlar ve Türk yazı dilleri için tavsiye edilen "Ortak Türk Alfabeti"ni imzalarlar.⁶ Tavsiye edilen bu alfabe, Türkiye Türkçesinin yazıldığı Latin alfabesi temelli olup Ä ä, X x, Q q, Ñ ñ, W w harfleriyle genişletilmiştir. Bu alfabe sempozyumu sonrasında 25 Aralık 1991'de Azerbaycan Millî Şurası, Kiril harflerinin bırakılıp Latin alfabesinin alınmasına karar verir. Azerbaycan 1991 yılı içinde bağımsızlığını kazandıktan sonra yeniden Latin alfabesini benimseyen ilk ülke olmuş ve hemen 32 harfli yeni alfabeği öğretren kitapçık yayımlanmıştır. Yine bu sempozyum sonrası Türkiye'de 4-8 Mayıs 1992 tarihinde yapılan Sürekli Türk Dili Kurultayı⁷ ABC Komisyonunca yukarıda adı geçen sempozyumda kabul edilen, 34 harfli çerçeve alfabe benimsenir. Ancak kurultaydaki Azerbaycan temsilcileri komisyon raporundaki Ä ä harfi yerine Ə ə harfini teklif ederler ve bu değişiklik teklifi oylanarak kabul edilir. Azerbaycan temsilcileri, başlangıçta açık e sesi için Ä ä harfini kabul

⁴ Erdal Şahin, "Türk Cumhuriyetlerinde Latin Alfabesine Geçiş Çalışmaları ve Sonuçlar", *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Erdal Şahin, Haarlem 2002, s. 63-70.

⁵ Sovyet Türklerinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin alfabesine geçiş süreci konusunda özellikle bk. Bilal Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabeti Tarihçe*, Ankara 1991; Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Ankara 1992; Cem Karakılıç - Oğuzhan Aydın, "Azerbaycan'daki Latin Alfabeti Tartışmalarına Türkiye'deki Azerbaycan Matbuatının Bakışı (1923-1930)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 43, Erzurum 2010, s. 181-203; Ümit Özgür Demirci, "Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci (Geçmişten Günümüze)", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 287, C. 31, 2011, s. 225-229.

⁶ Geniş bilgi için bk. "Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu Sonuç Bildirisi", *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu (18-20 Kasım 1991)*, yay. hzl. Doç. Dr. Nadir Devlet, İstanbul 1992.

⁷ Bu kurultayda okunan bildirimler ve yapılan tartışmalar için bk. T.C. Kültür Bakanlığı, *Sürekli Türk Dili Kurultayı*, Ankara 1992.

ettiklerini, ancak açık e sesi sözcüklerde sık geçtiğinden Ä ä harfinin zor yazılacağı düşüncesiyle Ə ə harfinin kabul edildiğini ifade etmişlerdir.⁸ Bu toplantılardan başka yine 29 Eylül-2 Ekim 1992'de Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te toplanan Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanları ve Türk Toplulukları Eğitim Temsilcileri Konferansı'nda, 8-10 Mart 1993 tarihinde Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) tarafından Ankara'da düzenlenen ve beş bağımsız Türk cumhuriyetinden bilim adamlarının katıldığı Alfabe ve Yazım Konferansı'nda, ayrıca 21-23 Mart 1993'te Antalya'da yapılan Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk-Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayı'nda alfabe konusu ele alınmış ve 34 harfli "Ortak Türk Alfabeti"ne geçiş teyit edilmiştir.⁹ Türkiye'de bağımsız Türk Cumhuriyetlerine tavsiye olarak kabul edilen "Ortak Türk Alfabeti"nden başka, cumhuriyetlerin kendilerinde de bilim adamları tarafından hazırlanan Latin alfabeti esaslı yeni alfabe tasarıları hazırlanarak basında ve çeşitli yayınlarda yer almış ve tartışılmıştır.

Yapılan bu toplantılar sonunda, cumhuriyetlerde Latin alfabetine geçişi düzenleyecek ve denetleyecek bir "Ortak Alfabe Komisyonu"nun gerekliliği dile getirilmiş, komisyon kurma çalışmaları yapılmış fakat bunda başarılı olunamamıştır. Oysaki Sovyetler Birliği'nde Türk yazı dillerinin 1927 yılından itibaren Latin alfabetiyle yazımı, Yeni Alfabe Merkez Komitesi tarafından yönetilmiş ve bu komite ciddiyetle çalışarak Sovyetler Birliği Türk yazı dilleri için tek tip alfabe sistemi kurdu muştur. Ancak, böyle bir merkezî alfabe komitesini 1930'lu yılların sonunda Kiril alfabetine ve 1990'lı yılların başında yeniden Latin alfabetine geçişte görememekteyiz. Bu sebeple 1991 yılından itibaren kabul edilen yeni Türk Latin alfabetleri birbirinden farklı olacaktır.

Azerbaycan'dan sonra 12 Nisan 1993'te Türkmenistan 30 harfli, 2 Eylül 1993'te Özbekistan 29 harfli yeni Latin alfabetlerini resmen kabul ederler. Yeni alfabenin Türkmenistan'da ilk ve orta öğretim kurumlarında 1995-1996 yılında sadece 1. ve 5. sınıflarda, 1996-1997 yılında 1, 2, 5 ve 6. sınıflarda, 1997-1998 yılında 1, 2, 3, 4, 5, 6 ve 7. sınıflarda, 1998-1999 yılında 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflarda ve 1999-2000 yılında tüm sınıflarda Latin harfleriyle Türkmence eğitim verileceği kararlaştırılmıştır.¹⁰ Özbekistan'da ise 1995 yılında 1. ve 2. sınıftan başlayarak ve her yıl bir başka sınıfta uygulanmak suretiyle 2005 yılında Latin harflerinin eği-

⁸ Ahmet Bican Ercilasun, "Kiril Alfabetinden Latin Alfabetine", *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı (25-27 Mayıs 1995)*, Ankara 1996, s. 188.

⁹ Ahmet Bican Ercilasun, *age.*, s. 188-189.

¹⁰ Büşra Ersanlı Behar, "Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'da Eğitim ve Kültür Politikaları", *Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan*, ed. Büşra Ersanlı Behar, Ankara 1994, s. 198.

timde tam anlamıyla yerleşeceği öngörülmüştür. Bugün baktığımızda, bu cumhuriyetlerde eğitim ve öğretimde genel olarak bu hedeflerin tutturulduğu görülmektedir. Ancak, Azerbaycan'da eğitim-öğretim ve basın-yayında Latin alfabesine geçiş, 2000'de tamamlanarak, nispeten hızlı olurken Türkmenistan ve Özbekistan'da geçiş sürecinin eğitim-öğretimde uzun yıllara yayılması ve özellikle Latin alfabesine geçişte basın ve yayının teşvik edilip desteklenmemesi bu alfabenin geniş kitlelerce benimsenmesini zorlaştırmıştır. Türkmenistan'da basın, Cumhurbaşkanı Saparmırat Türkmenbaşı'nın emriyle ancak 2000 yılında geniş olarak Latin harflerini kullanmaya başlamıştır.¹¹ Özbekistan'da bugün hâlâ bazı yayımlar Kiril harfleriyle çıkmaya devam etmekte, özellikle gazete ve haber ajanslarının internet sayfaları Kiril harfleriyle hazırlanmaktadır. Bu ülkede Latin alfabesini okuma oranının düşüklüğü de önemli bir sorun olarak görülmektedir.¹²

Türkmenistan ve Özbekistan cumhuriyetlerinin Latin esaslı yeni alfabelerinde ne Türkiye Türkçesi yazısında ne de yukarıda zikredilen sempozyum ve kurultaylarda kabul edilen "Ortak Türk Alfabesi"nde yer almayan harfler bulunmaktadır. Latin alfabesinin kabulünden sonra Özbekistan ve Türkmenistan'da 1993, 1995 ve 2000 yıllarında kararsızlıkla çeşitli Latin alfabesi denemeleri yapılmıştır. 1993'te kabul edilen Özbek Latin alfabesinde Türkiye Türkçesi alfabesine ve "Ortak Türk Alfabesi"ne uygun olarak [ç] sesi için Ç ç, [ş] sesi için Ş ş, [yumuşak g] sesi için Ğ ğ, damak n'si için N n (üzeri çizgili), [o] ve [ö] sesleri için Ö ö harfleri kabul edildiği hâlde daha sonra 1995 yılında, bu seslere karşılık olarak "Ortak Türk Alfabesi"nden uzaklaşarak sırasıyla CH ch, SH sh, G' g', NG ng, O' o' ikili harfleri kabul edilmiştir. 1993'te kabul edilen Özbek Latin alfabesinde [j] sesine karşılık gelen Ғ ғ harfi, 1995 yılında J j harfi ile değiştirilmiştir.¹³ Özbek Latin alfabesinde Kiril alfabesindeki gibi yine aynı harfle gösterilerek Özbek Türkçesinin yazımını ve söyleyişini zorlaştıran [a] ve [ä], [o] ve [ö], [u] ve [ü] seslerini harf ola-

¹¹ "Tsentrálnaya Aziya: Vzglyad na yazıkovuyu politiku" <http://russian.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav012808aru.shtml>, 28.01.2008.

¹² Özbekistan'da Latin alfabesi hakkındaki düşünceler ve uygulamadaki sorunlar için bk. "Latinizatsiya alfavita. Uzbekskiy opit", <http://www.fergananews.com/article.php?id=5092>, 28.04.2007; "Latinizatsiya Uzbekskogo alfavita. Kommentarii spetsialistov", <http://www.fergananews.com/article.php?id=5118>, 07.05.2007; "Latinizatsiya Uzbekskogo alfavita. Mneniya iz Taşkenta", <http://www.fergananews.com/article.php?id=5167>, 05.06.2007; "Latinizatsiya Uzbekskogo alfavita. Dostoyinstva i nedostatki", <http://www.fergananews.com/article.php?id=5177>, 09.06.2007.

¹³ Timur Kocaoğlu, "Türk Ülkelerinde Latin Alfabesine Geçme Sürecindeki Başlıca Meseleler", 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996*, Ankara 1999, s. 677-678; Ahmet Bican Erçilasun, "The acceptance of the Latin alphabet in the Turkish World", *Writing in the Altaic World*, ed. Juha Janhune-Volker Rybatzki, Helsinki 1999, s. 67.

rak ayırma yoluna gidilmemiştir.¹⁴ Türkmenistan'da 1993'te kabul edilen alfabede ise damak n'si için Ñ ñ, [ş] sesi için Ş' ş, [l] sesi için Y y, [j] sesi için Ё' ё, [y] sesi için Ў' ў harfleri kabul edilmiş, daha sonra [ş] sesi için Türkiye Türkçesi ve "Ortak Türk Alfabesi"nde bulunan Ş ş harfine, damak n'si için Ñ ñ, [j] sesi için Ž ž, [y] sesi için ise Ў ў harflerine dönülmüştür.¹⁷ Ayrıca diğer Türk Latin alfabelerinde [j] sesine karşılık gelen J j harfi, Türkmen Latin alfabesinde [c] sesine karşılık olarak kullanılmaktadır. 1995'te Özbekistan ve Türkmenistan'daki harf değişiklikleri, Türkiye Türkçesi alfabesine ve "Ortak Türk Alfabesi"ne göre birbirinin zıddı yönde olmuştur. Özbekistan ve Türkmenistan'ın kendilerine özgü birer alfabe konusundaki ısrarları, bağımsızlıklarını simgesel düzeyde tescil ettirmenin en çarpıcı örneklerinden biri olarak belirlemektedir. Bu cumhuriyetler, Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçerken Rusya'nın etkisinden kurtulmayı hedeflemişler, kendilerine özgü birer Latin alfabesi hazırlayarak da Türkiye'nin etkisinden kaçınmayı düşünmüşlerdir. Özbekistan ve Türkmenistan'ın alfabelerinde yer alan bu değişik harfler, doğal olarak, bu cumhuriyetlerin Türkçeleriyle yazılan metinlerin diğer Türklerce okunmasını zorlaştırmaktadır.

Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan cumhuriyetlerinden sonra Gagavuz Özerk Cumhuriyeti ve Kırım Özerk Cumhuriyeti 1993 yılı içinde, Karakalpak Özerk Cumhuriyeti 26 Şubat 1994'te Latin alfabesine geçme kararı alırlar. En son Tataristan Özerk Cumhuriyeti 15 Eylül 1999 tarihinde 34 harften oluşan yeni Latin alfabesini kabul eder. 1 Eylül 2001 tarihinde yürürlüğe giren kanunda "Tataristan Cumhuriyeti'nde 1 Eylül 2011 tarihine kadar aynı zamanda iki alfabe, yani Latin ve Kiril alfabesi kullanımında bulunacaktır."¹⁸ denilmiştir ama Rusya Federasyon Meclisinden gelen ve Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından 11 Aralık 2002 tarihinde imzalanan, "Rusya Federasyonu içinde hiçbir halk Kiril alfabesi dışında alfabe kullanamaz." içerikli kanunla Tataristan'ın Latin alfabesine geçiş heyecanı bastırılmış ve alfabe değişimi durdurulmuştur.¹⁹ Yine de, kabul edilen Latin

¹⁴ Özbek Türkçesinin Latin alfabesi esasındaki imlası için bk. Feridun Tekin, "Özbek Türkçesinin Latin Alfabesi Esasındaki İmlası Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6, 2008, s. 604-616.

¹⁵ Paund para birimi işareti.

¹⁶ Yen para birimi işareti.

¹⁷ J. M. Landau - B. Kellner-Heinkele, *Yazıkovaya Politika v Musulmanskih Gosudarstvah – Bıvşih Sovetskikh Soyuznih Respublikah*, çev. Svetlana Çervonnaya, Moskova 2004, s. 224; Ahmet Bican Ercilasun, age., s. 66-67; Bilal Şimşir, "Türkmenistan'da Latin Alfabesine Geçiş Hazırlıkları", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 518, C. 1995/1, Şubat 1995, s. 126.

¹⁸ *Vatanım Tatarstan*, 29 Oktyabr 1999, s. 4.

¹⁹ Erdal Şahin, "Kazan Tatar Türklerinin Latin Alfabesi Mücadelesi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 199, Temmuz 2003, s. 44.

alfabesi Tataristan'da kısmen de olsa okullarda öğretilmekte, bu alfabeyle yayımlar yapılmakta ve bazı gazetelerin internet sayfalarında Latin versiyonuna da yer verilmektedir. Tatar Türkçesinin Latin alfabesiyle resmen yazılmaması Latin harfli Türk dili tarihi için önemli bir eksiklik olacaktır. Eğer Rusya Federasyonu'nda Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin Latin harflerine geçişi resmen kabul görseydi bu federasyondaki birçok Türk özerk cumhuriyeti de Latin harflerine geçerd.

Kırım Tatar Türklerinin Latin alfabesi Türkiye Türkçesi Latin alfabesindeki harfleri de içerip "Ortak Türk Alfabesi" ile tamamen örtüşürken, Gagavuz Türklerinin Latin alfabesi de darlaşan a sesini karşılayan Ä ä ve [ts] sesini karşılayan Ț ț harfleri dışında Türkiye Türkçesi Latin alfabesinde ve "Ortak Türk Alfabesi"nde yer alan harflerden oluşur.²⁰ Yeni Tatar Latin alfabesinde ise Ö ö harfi dışında Türkiye Türkçesi alfabesindeki diğer harfler, Ñ ñ ve Ö ö harfleri dışında "Ortak Türk Alfabesi"nde bulunan diğer harfler yer alır. [ö] sesine karşılık olarak Tatar Kiril alfabesinde ve Sovyet Türkleri ortak Latin alfabesinde bulunan Ө ө harfi, damak n'si için ise Sovyet Türkleri ortak Latin alfabesindeki ң harfi alınmıştır. Bu tercihler, yazı komisyonundaki Sovyet Türkleri ortak Latin alfabesi taraftarı üyelerin telkiniyle olmuştur. Ancak bu harfler, 1928-1940 döneminde Sovyet Türkleri Latin alfabesinde yer aldığından Türk dünyasına yabancı harfler değildir. Yeni Tatar alfabesi ayrıca, Ө ө ve Azerbaycan yazı dilinde ses karşılığı bulunmayan ң ve W w harfleri dışında, 25 Aralık 1991'de Azerbaycan'da kabul edilen alfabeyle örtüşmektedir. Özbek Latin alfabesine benzeyen Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nin Latin alfabesi de "Ortak Türk Alfabesi"ne uzaktır. Karakalpak Latin alfabesinde açık e sesi için A' a', [ö] sesi için O' o', [ü] sesi için U' u', arka damak g'si için G' g', damak n'si için N' n' harfleri ve [ş] sesi için SH sh ikili harfi kullanılır.²¹

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinden sadece Kazakistan ve Kırgızistan Latin alfabesine geçmemiş bulunmaktadır. Birçok siyasi ve bilimsel toplantıda Latin harflerinin kabulünün önemi ve gerekliliği sonucu çıkmış olsa da, bu cumhuriyetlerde Rus nüfusunun çokluğu ile Rusçanın ikinci resmî dil olarak anayasada yer alması ve bu dilin sosyal hayatta aktif kullanılışı Latin alfabesine geçişi zorlaştırmaktadır. 24 Ekim 2006'da Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kazakistan Halkları Asembliyasının 12. Oturumu'nda yaptığı konuşmasında, "Kazakistan'da alfabe değişikliğinin yeniden ele alınacağını ve Latin alfabesine geçişin düşünüleceğini" müjdeler. Daha sonra Kazakistan Kültür Bakanı Muh-

²⁰ Mustafa Argunşah, "Gagavuz Türklerinin Kullandığı Alfabeler", *Gagavuz Yazıları*, hzl. Mustafa Argunşah – Hülya Argunşah, Türk Ocakları Kayseri Şubesi yayınları, Kayseri 2007, s. 230.

²¹ Ceyhan Vedat Uygur, *Karakalpak Türkçesi Grameri*, İstanbul 2010, s. 1.

tar Kulmuhammed, 2009'daki bir konuşmasında "Kazakistan'ın Latin alfabesine geçmek için hazırlık yaptığını, Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in bu konuda Eğitim ve Bilim Bakanlığını görevlendirdiğini, bunun ülkenin gelişimi açısından önemli olduğunu"²² söyler. Yapılan siyasi konuşmalara, bilimsel toplantılara ve komisyon çalışmalarına bakıldığında Kazakların Latin alfabesine geçmekte kararlı oldukları görülmektedir.²³ Latin alfabesini kullanan diğer Türk Cumhuriyetlerinin Kazakistan'a alfabe değişiminde her türlü maddi ve manevi desteği vermeleri gerekir. Çünkü Kazaklar Latin alfabesine geçtiklerinde yine Kıpçak soyundan olan ve Rusçayı ikinci resmî dil olarak kullanan Kırgızların Latin alfabesini kabulü kolaylaşacaktır. Diğer bağımsız cumhuriyetlerinin alfabe değişimi bağımsızlığın hemen akabinde olmuş ve bağımsızlık heyecanıyla bu değişiklik de genel kabul görmüştür. Bu açıdan bakıldığında Kazak ve Kırgızlar Latin alfabesine geçişte geç kalmış gibi görünseler de Latin alfabesine geçmeye karar verirlerse diğer kardeş cumhuriyetlerin bu konudaki deneyimleri onların geçişinin daha hızlı ve sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

Bugün Türk dünyasının nüfusça büyük kesimi, bazı harf farklılıkları ve uygulama sorunları olmakla birlikte Latin alfabesini kabul etmiş bulunmakta ve bu yeni alfabe eğitim-öğretim ve basın-yayın alanlarında hızla yaygınlaşmaktadır. Türkiye Türkçesi ile birlikte Oğuz grubu içinde yer alan ve dil bilgisi, söz varlığı bakımlarından birbirlerine çok yakın olan Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinin Latin alfabesiyle yazılmaya başlanmasıyla alfabe birliği en azından Türk dilinin Oğuz grubunda, daha 90'lı yıllarda tam olarak sağlanmış bulunmaktadır. Bu halklar bugün birbirlerinin yayınlarını takip edebilmekte ve zorlanmadan okuyabilmekte. Gelecekte Kazakistan ve Kırgızistan'ın da Latin alfabesine geçişiyle en azından bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde alfabe birliği sağlanmış olacaktır. Temennimiz, bütün Türk yazı dillerinin Latin alfabesiyle yazılması ve alfabeden kaynaklanan yazım farklılığının giderilerek birbirleriyle etkileşimlerinin tesis edilmesidir.

²² "Kazakistan Latin Alfabesine Geçiyor", <http://www.timeturk.com/tr/2009/11/26/kazakistan-latin-alfabesine-geciyor.html>, 26.10.2009; "Kazahstan v poiskah pismennosti: Nazarbayev predlagayet pereyti na latinitsu", <http://www.regnum.ru/news/727187.html>, 24.10.2006; "Kazahstan nameren pereyti na latinitsu", <http://www.rosbalt.ru/exussr/2010/11/09/788095.html>, 09.11.2010.

²³ Türk Dil Kurumunda 11-15 Haziran 2007 tarihinde Kazakistan'dan ve Türkiye'den uzmanların katılımıyla Kazakistan'ın Latin alfabesine geçişinin değerlendirildiği önemli bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantı hakkında bk. Mustafa Öner, "Kazakistan Latin Alfabesine Geçiyor! Yeni Kazak Alfabesi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 674, C. XCV, Şubat 2008, s. 142-150.

EK:

Türk Cumhuriyetlerinde kullanılan Latin alfabesi temelli Türk alfabeleri:²⁴

Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti (1928-1940)	Türkiye Türkçesi Alfabeti (1928)	Azerbaycan Türkçesi Alfabeti (1991)	Türkmen Türkçesi Alfabeti (1993)	Türkmen Türkçesi Alfabeti (1995)	Özbek Türkçesi Alfabeti (1993)	Özbek Türkçesi Alfabeti (1995)	Kırım Tatar Türkçesi Alfabeti (1993)	Gagavuz Türkçesi Alfabeti (1993)	Karakalpak Türkçesi Alfabeti (1995)	Kazan Tatar Türkçesi Alfabeti (1999)
Aa	Aa	Aa	Aa	Aa	Aa ²⁵	Aa ²⁶	Aa	Aa	Aa	Aa
Bb	Bb	Bb	Bb	Bb	Bb	Bb	Bb	Ä ä ²⁷	Bb	Bb
Cc	Cc	Cc	Jj	Jj	Jj	Jj	Jj	Bb	Jj	Cc
Cc	Cc	Cc	Cc	Cc	Cc ²⁸	CHch	Cc	Cc	CHch	Cc
Dd	Dd	Dd	Dd	Dd	Dd	Dd	Dd	Dd	Dd	Dd
Ee	Ee	Ee	Ee	Ee	Ee	Ee	Ee	Ee	Ee	Ee ³⁰
Əə	-	Əə ³¹	Aa	Aa	-	-	-	Aa	Aa	Əə
Ff	Ff	Ff	Ff	Ff	Ff	Ff	Ff	Ff	Ff	Ff
Gg	Gg	Gg	Gg	Gg	Gg	Gg	Gg	Gg	Gg	Gg
Ğğ	Ğğ	Ğğ	Ğğ	Ğğ	Ğğ	Ğğ	Ğğ	Ğğ	Ğğ	Ğğ
Hh	Hh	Hh	Hh	Hh	Hh	Hh	Hh	Hh	Hh	Hh
Xx ³²	-	Xx	-	-	Xx	Xx	-	-	Xx	Xx
bb	ll	ll	Yy	Yy	-	-	ll	ll	ll	ll
ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll
zz	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll
kk	kk	kk	kk	kk	kk	kk	kk	kk	kk	kk
oq	-	oq	-	-	-	-	oq	oq	oq	oq
ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll	ll
mm	mm	mm	mm	mm	mm	mm	mm	mm	mm	mm
nn	nn	nn	nn	nn	nn	nn	nn	nn	nn	nn
ng	-	-	nn	nn	ng	ng	nn	-	nn	nn
oo	oo	oo	oo	oo	oo ³³	oo ³⁴	oo	oo	oo	oo
öp	öp	öp	öp	öp	öp ³⁵	öp ³⁶	öp	öp	öp	öp
pp	pp	pp	pp	pp	pp	pp	pp	pp	pp	pp
rr	rr	rr	rr	rr	rr	rr	rr	rr	rr	rr
ss	ss	ss	ss	ss	ss	ss	ss	ss	ss	ss
sh	sh	sh	sc	ss	ss	SHsh	ss	ss	SHsh	ss
tt	tt	tt	tt	tt	tt	tt	tt	tt	tt	tt
uu	uu	uu	uu	uu	uu	uu ³⁸	uu ³⁹	uu	uu	uu
üü	üü	üü	üü	üü	-	-	üü	üü	üü	üü
vv	vv	vv	-	-	Vv	Vv	Vv	Vv	Vv	Vv
-	-	-	Ww	Ww	-	Ww	-	-	Ww	Ww
yy	yy	yy	yy	yy	yy	yy	yy	yy	yy	yy
zz	zz	zz	zz	zz	zz	zz	zz	zz	zz	zz

²⁴ Benzer harflerin aynı sırada görülebilmesi için alfabelerin harf sırası tarafımdan değiştirilmiştir.

²⁵ [a] ve [açık e] seslerine karşılık kullanılır.

²⁶ [a] ve [açık e] seslerine karşılık kullanılır.

²⁷ Darlaşan a sesine karşılık kullanılır.

²⁸ [ts] sesine karşılık kullanılır.

²⁹ [ts] sesine karşılık kullanılır.

³⁰ Kapalı e sesine karşılık kullanılır.

³¹ Azerbaycan'da 1991'de açık e sesini karşılamak için kabul edilen Ä ä harfi, 1992'de Ə ə harfi ile değiştirilmiştir.

³² Arka damak ünsüzü, sızıcı [h] sesine karşılık kullanılır.

³³ Yuvarlaklaşan a sesine karşılık kullanılır.

³⁴ Yuvarlaklaşan a sesine karşılık kullanılır.

³⁵ [o] ve [ö] seslerine karşılık kullanılır.

³⁶ [o] ve [ö] seslerine karşılık kullanılır.

³⁷ [ts] sesine karşılık kullanılır.

³⁸ [u] ve [ü] seslerine karşılık kullanılır.

³⁹ [u] ve [ü] seslerine karşılık kullanılır.

Kaynaklar

- Argunşah, Mustafa, "Gagavuz Türklerinin Kullandığı Alfabeler", *Gagavuz Yazıları*, hzl. Mustafa Argunşah – Hülya Argunşah, Türk Ocakları Kayseri Şubesi yayınları, Kayseri 2007, s. 227-232.
- Aslan, Betül, "Sovyet Rusya Hâkimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak 'Birleştirilmiş Türk Alfabeti'nden 'Rus Kiril Alfabeti'ne Geçirilmesi", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum 2009, s. 357-374.
- "Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu Sonuç Bildirisi", *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu (18-20 Kasım 1991)*, yay. hzl. Doç. Dr. Nadir Devlet, Marmara Üniversitesi yayınları No: 509, İstanbul 1992.
- Doğan, Oğuz, "Stalin Döneminde Kazak Alfabeti", *Stalin ve Türk Dünyası*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Liaisan Şahin, Kaknüs yayınları, İstanbul 2007, s. 245-265.
- Ercilasun, Ahmet Bican, "Kiril Alfabetesinden Lâtin Alfabetesine", *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı (25-27 Mayıs 1995)*, TİKA yayınları, Ankara 1996, s. 185-190.
- Ercilasun, Ahmet Bican, "The acceptance of the Latin alphabet in the Turkish World", *Writing in the Altaic World*, ed. Juha Janhune-Volker Rybatzki, Studia Orientalia, Helsinki 1999, s. 63-69.
- Ergin, Muharrem, "Türklerde Yazı ve Alfabeler", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 2, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara 1992, s. 259-290.
- Ersanlı Behar, Büşra, "Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'da Eğitim ve Kültür Politikaları", *Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan*, ed. Büşra Ersanlı Behar, T.C. Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1994, s. 143-220.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız, "Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü", *Türkler*, C. 19, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s. 69-87.
- Gürsoy-Naskali, Emine, "Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Dil Politikaları", *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Erdal Şahin, Sota yayınları, Haarlem 2002, s. 55-62.
- Hasanova, Vafa, "Tek Türk Alfabeti", *Turan-Sam Turan Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 13, C. 4, Kış 2012, s. 4-10.
- Karakılıç, Cem - Oğuzhan Aydın, "Azerbaycan'daki Latin Alfabeti Tartışmalarına Türkiye'deki Azerbaycan Matbuatının Bakışı (1923-1930)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 43, Erzurum 2010, s. 181-203.

- “Kazakistan Latin Alfabesine Geçiyor”, <http://www.timeturk.com/tr/2009/11/26/kazakistan-latin-alfabesine-geciyor.html>, 26.10.2009.
- “Kazahstan v poiskah pismennosti: Nazarbayev predlagayet pereyti na latinitsu”, <http://www.regnum.ru/news/727187.html>, 24.10.2006.
- “Kazahstan nameren pereyti na latinitsu”, <http://www.rosbalt.ru/exussr/2010/11/09/788095.html>, 09.11.2010.
- Kocaoğlu, Timur, “Türk Ülkelerinde Latin Alfabesine Geçme Sürecindeki Başlıca Meseleler”, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1999, s. 675-678.
- Landau, J. M. - B. Kellner-Heinkele, *Yazıkovaya Politika v Musulmanskih Gosudarstvah – Bivşih Sovetskih Soyuznih Respublikah*, çev. Svetlana Çervonnaya, Progress-Traditsiya, Moskova 2004.
- “Latinizatsiya alfavita. Uzbekskiy opıt”, <http://www.fergananews.com/article.php?id=5092>, 28.04.2007.
- “Latinizatsiya Uzbekskogo alfavita. Dostoyinstva i nedostatki”, <http://www.fergananews.com/article.php?id=5177>, 09.06.2007.
- “Latinizatsiya Uzbekskogo alfavita. Kommentarii spetsialistov”, <http://www.fergananews.com/article.php?id=5118>, 07.05.2007.
- “Latinizatsiya Uzbekskogo alfavita. Mneniya iz Taşkenta”, <http://www.fergananews.com/article.php?id=5167>, 05.06.2007.
- Öner, Mustafa, “Kazakistan Latin Alfabesine Geçiyor! Yeni Kazak Alfabesi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 674, C. XCV, Şubat 2008, s. 142-150.
- Özgür Demirci, Ümit, “Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci (Geçmişten Günümüze)”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 287, C. 31, 2011, s. 225-229.
- Şahin, Erdal, “Kazan Tatar Türklerinin Latin Alfabesi Mücadelesi”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 199, Temmuz 2003, s. 42-45.
- Şahin, Erdal, “Stalin Dönemi Siyasetinin Kazan Tatar Türkleri Kültürüne Etkileri”, *Stalin ve Türk Dünyası*, edt. Emine Gürsoy-Naskali, Liaisan Şahin, Kaknüs yayınları, İstanbul 2007, s. 233-244.
- Şahin, Erdal, “Türk Cumhuriyetlerinde Latin Alfabesine Geçiş Çalışmaları ve Sonuçları”, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, edt. Emine Gürsoy-Naskali, Erdal Şahin, Sota yayınları, Haarlem 2002, s. 63-70.
- Şimsir, Bilal N., *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1991.

BAĞIMSIZLIKLARININ 20. YILINDA TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TÜRKİYE

- Şimşir, Bilal N., “Türkmenistan’da Lâtin Alfabesine Geçiş Hazırlıkları”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 518, C. 1995/I, Şubat 1995, s. 115-138.
- Şimşir, Bilal N., *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu yayımları, Ankara 1992.
- Şirin User, Hatice, *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Akçağ yayımları, Ankara 2006.
- T. C. Kültür Bakanlığı, *Sürekli Türk Dili Kurultayı*, T.C.Kültür Bakanlığı yayımları, Ankara 1992.
- Tekin, Feridun, “Özbek Türkçesinin Latin Alfabeti Esasındaki İmlası Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6, 2008, s. 604-616.
- Tekin, Talat, *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg yayımları, İstanbul 1997.
- “Tsentrálnaya Aziya: Vzglyad na yazıkovuyu politiku” <http://russian.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav012808aru.shtml>, 28.01.2008.
- Uygur, Ceyhun Vedat, *Karakalpak Türkçesi Grameri*, Kriter yayımları, İstanbul 2010.
- Vatanım Tatarstan*, 29 Oktyabr 1999, s. 4.